
SONJA HAGELSTAM

Att förstå det främmande. Kriget som särskilt förståelseproblem

Nils berättade att han hade läst Ulla-Lena Lundbergs "Marsipansoldaten". Jag hade också nyligen läst boken och frågade vad han tyckte om den. "Ja", sade han, "det var nog ett annat krig de pojkarna var med i. Inte fick någon sådana paket..."¹

Den finlandssvenska författaren Ulla-Lena Lundberg har baserat sin roman "Marsipansoldaten" (2001) på privata brev från finska vinter- och fortsättningskriget 1939-1944 – brev som skrevs av hennes släktingar.² När jag läste boken tyckte jag att skildringen av kriget och krigsvardagen rätt långt motsvarade den bild jag hade fått genom de krigstida brev jag undersökt. Att min informant Nils reagerade halvt besviket, halvt harmset över det han läst, tror jag har att göra med att boken inte motsvarade de upplevelser och de minnen han har av kriget. Hans minnen baseras ju inte bara på de händelser och upplevelser han skildrade i sina brev hem. Det som lever kvar i Nils brev är således bara *en del* av hans krig – den del han valde att dela med sina föräldrar och syskon.

Om man då som Ulla-Lena Lundberg eller som jag som forskare, väljer att ta sin utgångspunkt i ett krigstida brevmaterial är det sannolikt att beskrivningen kan få

en slagsida. Vissa företeelser fick förmodligen i breven ett större utrymme än vad de i verkligheten hade i skribentens liv, medan något annat som dominerade upplevelserna kanske bara nämndes ytligt eller inte alls.

Vid ett annat tillfälle sade Nils att hans brev inte innehåller sanningen.³ Kanske var han rädd att jag skulle misslyckas i min forskning genom att ge en felaktig bild av verkligheten under kriget och ville därför i god tid varna mig. Men är detta ett problem för mig? Gör det något att Nils brev inte berättar "hur det verkligen var"? Kan det som förmedlas i breven ändå vara av värde för att nå ökad förståelse av huruvida det var att leva under krigets, i detta fall fortsättningskrigets⁴, exceptionella förhållanden?

Materialet för min doktorsavhandling⁵ inom etnologi består av fyra omfattande krigstida brevsamlingar med brev från och till krigsfronten. Skribenterna är alla svenskspråkiga, men i olika ålder och från olika delar av landet. De fungerar inom olika vapenslag, har olika militärgrader, är förlagda till olika truppförband på olika frontavsnitt. De skriver till sina fruar eller till sina föräldrar och syskon. Genom valet av skribenter med olika bakgrund har jag för avsikt att jämföra och kontrastera deras upplevelser under krigsåren 1941-

1944. Verkligheten såg inte lika ut för alla under kriget, trots att kriget sammanförde personer med mycket olika bakgrund och levnadsförhållanden i en liknande livssituation. I min forskning önskar jag följaktligen inte nå generell kunskap, utan snarare komma åt mångfalden och nyanserna.

Avhandlingens syfte är tredelat. En målsättning är att studera brevet och brevskrivandet som kulturyttring och som en speciell kommunikationsform, där mitt särskilda intresse ligger i dialogen. Här kommer jag in på frågor kring vilken betydelse och funktion brevskrivandet och breven hade i skribenternas liv under krigsåren. Jag ser på brevskrivningen som ett sätt att bevara kontinuiteten mellan front och hemmafront. För individen var det viktigt att ständigt kunna bevara de närmastes kännedom om och perspektiv på sitt liv. Jag vill bland annat studera brevens roll i upprätthållandet och manifestationen av den personliga identiteten. Avsikten är också att studera brevskrivandets betydelse i upprätthållandet av relationen till de närmaste under den påtvingade separationen. Explicita reflektioner över den egna identiteten och relationen till familjemedlemmarna förekommer i varierande grad i breven. Denna problematik kan ytterligare belysas bland annat genom att studera vad skribenterna valde att skriva om, hur tät brevväxlingen var och hur långa brev man skrev. Valet av tema kan vidare ge insikt i skribenternas gemensamma referensram som återopas i kommunikationen per brev.

Det andra syftet är innehållsanalytiskt. Jag ämnar studera den personliga upplevelsen av kriget och krigsvardagen så som den yttrar sig i *dialogen* mellan frontmannen och familjen. Jag vill bidra med ny kunskap om och öka förståelsen

av hur man på individnivå upplevde och bemästrade kriget. Brevet med sina detaljrika beskrivningar av händelser och upplevelser, ger en god möjlighet till att ge en mångfacetterad bild och en konkretion av livet under de exceptionella förhållandena. Hur utformades vardagen under krigsåren? Hur förhöll sig skribenterna till kriget, till armén och det militära, till andra trupperheter, till fienden, till döden? Hur klarade man av den långa separationen, rädsla, oro?

Det tredje syftet är metodiskt. Avsikten är att diskutera brevens användning som källmaterial inom etnologin. Hur skall man läsa, analysera och tolka brev, vilka förståelseproblem kan uppkomma, vilket värde har ett brevmaterial och hurdan kunskap kan det ge? Vilken inverkan hade dels den krigstida postcensuren och dels självcensuren på innehållet i breven? I min pro gradu -avhandling och i en artikel i tidskriften *Budkavlén*⁶ har jag utförligt dryftat flera av dessa problem, men diskussionen kommer ytterligare att utvidgas i doktorsavhandlingen.

I den här artikeln kommer jag främst att diskutera frågor som kan relateras till det tredje syftet och där speciellt till frågor som har med förståelse att göra. Hurdan förståelse kan jag nå genom mitt brevmaterial? Vilka förståelseproblem kan jag stå inför? Vad är främmande för mig, vad bekant? Hur nå ökad förståelse? Jag skall börja med att kort diskutera vad man menar med förståelse främst utgående från hermeneutiken med betoning på det som är relevant för min forskning.

Vad är förståelse?

Förståelse är i grunden ett intersubjektivt samförstånd. Det normala är att man omedelbart förstår vad olika företeelser betyder och vet att andra förstår dem på

samma vis. För företeelser vi ofta har att göra med har vi utvecklat en förförståelse som gör att vi inte behöver tolka för att förstå. Men verkligheten innehåller mängder av företeelser som är mångtydiga. De kräver att man medvetet väljer aspekt på dem, dvs. att man tolkar dem *som* något, att man försöker förstå deras innebörd.⁷

Hermeneutiken eller tydningsläran kan ses som en reaktion mot positivismens sätt att tillämpa naturvetenskapliga metoder och teorier på all vetenskaplig forskning. Företrädarna för hermeneutiken tog bland annat avstånd från naturvetenskapens mål att göra generaliseringar och förutsägelser utgående från sitt material. I stället ville man nå förståelse av sitt forskningsobjekt genom att ta fasta på det individuella och unika. Man gjorde skillnad på begreppen *förklaring* och *förståelse*. Att förklara är målet inom naturvetenskaplig forskning, medan man inom människovetenskaperna önskar nå förståelse (förstå meningar) av det fenomen man studerar.⁸

För Friedrich Schleiermacher (1768-1834), en av de tidiga hermeneutikerna, var förståelse i första hand en fråga om empati och inlevelse (Einfühlung). Forskaren skulle förvandla sig själv till den andre för att på så sätt nå fram till den andres individualitet på ett direkt sätt. Således var målet för inlevelsen att förstå textförfattarens psykiska liv och därmed innebörden och intentionerna bakom hans handling.⁹ Förståelse var således i första hand en psykologisk kategori.¹⁰

Senare har synen på förståelsen som en intentionalistisk eller semantisk dimension dominerat.¹¹ Med förståelse avses således inte inlevelse eller intuition i den mening att man blir den andre. Att förstå är att återskapa tankar, vilket betyder att man rekonstruerar det meningsfulla i det som gjordes eller sades – att

man inser poängen eller innebörden med en handling. Det är alltså frågan om en *tolkande förståelse* av meningen hos ett beteende.¹²

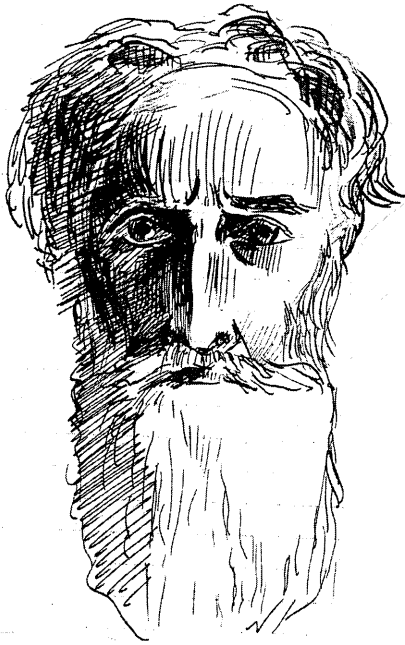
Filosofen och historikern R.G. Collingwood framhåller i linje med detta, att all mänsklig historia är tankens historia. Genom att återskapa (*re-enact*) de tankar som historiens aktörer en gång tänkte när forskaren förståelse av det förflutna. Forskaren skall alltså på nytt tänka samma tankar som en annan tänkte vid en viss historisk tidpunkt. Detta "på nytt tänkande" är dock inte en passiv process utan ett aktivt och kritiskt tankearbete som bygger på historisk vittnesbörd.¹³

Collingwood ser den historiska handlingen som bestående av en utsida (beteendesida) och en insida (meningssida). Handlingens utsida kan beskrivas i termer av fysisk rörelse (ex. under kriget skrev översten regelbundet brev till sin fru). Med insidan menas däremot meningen bakom handlingen (ex. översten ville minska fruns oro för honom genom att låta höra av sig per brev). Genom att återskapa den historiska händelsen kommer forskaren åt insidan, dvs. meningen med handlingen.¹⁴

Enligt hermeneutikern Hans-Georg Gadamer är all förståelse tolkning. Förståelsen är dessutom alltid dialogisk och språklig. Förhållandet mellan texten och uttolkaren kan enligt Gadamer liknas vid ett "samtal". När vi försöker förstå något deltar vi i ett samtal. Det är således frågan om en dialog mellan text och uttolkare. För att förstå gäller det att man lyssnar till texten samt ställer frågor till den.

Att förstå är att upptäcka mening. Varje värld, den andre, har en "horisont" av meningar. En individ kan sätta sig in i en annans horisont, men inte utan att ta med sig sina egna förföreställningar och

År 1943 sände armékåren på uppmaning av Nationalmuseum Ulf Segerstråle och Tapani Lemminkäinen på en kommandering med uppgift att teckna fjärrkarelska kyrkor, folktyper, husgeråd och andra föremål. "Ritade [...] den ståtliga vackra 81-åringen Vasilivanovits [...]", skrev löjtnant Ulf Segerstråle i sin dagbok. Skissen ritade han sensommaren 1943. Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek.

förutfattade meningar. Gadamer tillskriver således traditionerna och fördomarna en betydande roll i varje tolkningsprocess. Genom att kontinuerligt pendla mellan inträngade i det främmande och återkoppling till det egna referenssystemet kan man småningom förstå det främmande referenssystemet. Samtidigt betyder det att det egna referenssystemet omformas. Det dialogiska i förståelsen sker således genom ett sammansmältande av horisonterna (fusion of horizons). Gadamer framhåller vidare att texter i sig själva inte innehåller innebörder. Meningar uppstår i stället under förståelseprocessen. Texten kan dock motstå felaktiga innebörder som forskaren tillskriver den genom att "ifrågasätta" forskarens tolkningar.¹⁵

Det främmande och förståelseproblem

Ibland har jag funderat över varför jag egentligen är intresserad av krigstiden och krigstida brev. Något fullständigt svar

kan jag inte komma till, men jag tror att mitt intresse bottnar i en undran jag haft mycket länge över hur människorna verkligen upplevde kriget och hur de klarade sig under krigstiden, en tid som för mig särskilt som barn tedde sig så skrämmande och annorlunda. Jag antar att filmer och tv-serier med bombardemang och judeförföljelser i hög grad bidrog till den rädsla jag kände. Dessa frågor var dock ingenting jag aktivt funderade på. Arbetet med krigsbreven har nu gett en möjlighet att försöka nå en viss förståelse av det som kändes så främmande för mig, trots att detta inte varit någon medveten avsikt.

I det följande kommer jag att ta upp några aspekter på mitt ämne och material som i olika grad är främmande för mig och därför kan orsaka förståelseproblem. I min forskning rör jag mig i en annan tid men i princip i min egen kulturkrets. Kultur definieras ofta som ett meningsinnehåll som är mer eller mindre gemensamt för en någorlunda välvgränsad grupp människor.¹⁶ Kulturen ses således som en helhet med ett kollektivt medvetande, gemensamma idéer, kunskaper och värderingar. Själv föredrar jag ett kulturbegrepp enligt vilket kultur är något som delas av en grupp, men att denna "delaktighet" inte är total. Detta kulturbegrepp ger också utrymme för de *individuella versionerna* av kulturen.¹⁷

Eftersom jag håller mig till min egen kultur (här menat i motsats till främmande kulturer i andra länder) kan man kanske tänka sig att det inte finns särskilt mycket främmande i mitt material, i varje fall om man jämför med en som forskar i en primitiv kultur. Delvis är det kanske så. Överlag tycker jag att frågan om det främmande är relativ. Vad är främmande och i jämförelse med vad? Är det lättare att förstå "det egna" än fenomenet i en primitiv

kultur i en annan del av världen? Hur är det då man studerar ”den egna kulturen”, men ur ett historiskt perspektiv? Kan inte frågan om förståelsen av det främmande dessutom vara förknippad med det slag och det djup av förståelse man vill nå?¹⁸

Inom etnologin i Finland och de nordiska länderna är det vanligen olika samtida eller historiska fenomen inom den egna kulturen man studerar (i motsats till antropologerna som ofta väljer att undersöka kulturer utanför Europa, kulturer de mer eller mindre är främmande för).¹⁹ Eftersom man inom etnologin studerar ”det egna” har man framhållit att det kan finnas en risk för att man kan lida av hemmablindhet – att man inte kan *se* kulturen då allt känns så välbekant och trivialt. Som bot på detta har det bland annat rekommenderats att forskaren borde försöka göra sig främmande inför det som verkar självklart. Denna typ av problematisering anser de svenska etnologerna Orvar Löfgren och Billy Ehn att man också kan använda på historiskt material²⁰ då man önskar nå förståelse om kulturyttringar i det förflutna. Filosofen Peter Winch ställer sig emellertid avvaktande till detta resonemang. Han anser att främmandegörandet visserligen kan vara till nytta om man vill fästa uppmärksamhet vid ett fenomen som känns bekant och självklart, men vill samtidigt varna för faran att den som använder sig av externalisering kan få för sig att detta andra sätt att betrakta fenomenet i någon mening är verkligare än det vanliga sättet.²¹ För mig är externalisering som metod följaktligen i första hand inte aktuell. Eftersom jag arbetar med ett historiskt material, som dessutom härrör sig från ett undantagstillstånd, är det naturligt att jag inte kan ha egna erfarenheter av det jag studerar och att det därför redan är mer eller mindre främ-

mande för mig. För att jag skall förstå det jag studerar bör jag tolka brevmaterialet gentemot det sammanhang i vilket det kom till.

Det kanske mest uppenbart främmande jag stöter på i min undersökning är kriget och krigsvardagen. Hur skall jag någonsin riktigt kunna förstå hur det kändes att delta i hårda strider, att leva i ständig livsfara, att se hur kamraterna sårades och stupade, att på hemmafronten höra sirenerna tjuta då ryska bombplan närmade sig? Kommer jag verkligen att kunna förstå vad det betydde att ha sin man vid fronten i ständig livsfara eller hur det kändes att få ett brev från fronten efter en lång paus.

I sin bok *The Face of Battle. A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme* tar militärhistorikern John Keegan upp frågan om de förståelseproblem en forskare som aldrig själv upplevt krig och strider kan stå inför då han forskar i och skriver om strider. I vilken utsträckning kan den som själv aldrig varit med verkligen förstå hur det kändes för soldaterna att delta i strider? Hur skall man t ex förstå vad det var som fick soldaterna att fortsätta ett anfall trots vidriga förhållanden? Och hur skall man kunna förmedla en mer eller mindre trovärdig bild av striderna till läsaren när det man studerar är så främmande? Striderna eller slagen är för Keegan det centrala i militärhistorien, men han förespråkar en forskning med en ambition att ge ett *brett perspektiv* på striderna för att på så sätt bidra till en djupare förståelse. Han kritiserar militärhistorisk forskning där forskaren enbart koncentrerat sig på slaget ur strategisk och taktisk synvinkel, utan att befatta sig med hur striderna påverkade samhället, den civila befolkningen osv. Han ställer sig också kritisk till den forskning som endast

I frontbrev
berättade soldaterna ibland
om sina intryck från
Fjärrkarelen. Skiss över
byn Sepänvaara ritad av
löjtnant Ulf Segerstråle
sensommaren 1943.
Handskriftsavdelningen
vid Åbo Akademi
bibliotek.

befattat sig med generaler och fältherrar samtidigt som den vanliga soldaten närmast kommit till synes kvantitativt i form av redogörelser för styrkor, antal stupade och sårade. Keegan förespråkar således också ett *underifrånperspektiv* inom den militärhistoriska forskningen. Forskaren bör förutom den militära ledningen också lyfta fram den enskilda soldaten och hans känslor och upplevelser i strid. Att låta frontsoldaterna själva komma till tals då detta är möjligt är således av stor betydelse då man önskar analysera och beskriva strider. Keegan nämner memoarer, intervjuer, krigstida brev och dagböcker som exempel på källmaterial som kan utnyttjas för att nå den vanliga soldatens stridsupplevelser.²²

Genom mitt material har jag möjlighet att komma åt den enskilda soldatens upplevelser av kriget och krigsvardagen så som de förmedlas i den samtida brevväxlingen. Brevskrivandet var det främsta sättet för frontmannen att stå i kontakt med familj, släkt och vänner hemma under den långa tid man tvingades leva på olika håll. I breven kunde skribenterna ge utlopp för sina tankar, åsikter och känslor samt berätta om sina erfarenheter i den nya vardagsverkligheten.²³ I den täta brevväxlingen mellan krigsfront och hemmafront tog skribenterna upp många olika ämnen,

vilka belyser kriget och krigsvardagen ur flera olika synvinklar. Detta ger en möjlighet att öka förståelsen av förhållandena under kriget ur ett mångsidigt perspektiv.

Innehållet och tonen i breven varierar i viss mån med förändringarna i krigssituationen. I fortsättningskrigets första skede gick den finska armén till anfall och återtog de efter vinterkriget²⁴ förlorade områdena. Armén trängde sedan vidare över den gamla riksgränsen till Aunus näset, till Maaselkä näset, till Rukajärvi, Uhtua och Kiestinki. När armén uppnått de strategiska anfallsmålen avbröts anfallet på de flesta frontavsnitten senast i början av december 1941. Rätt allmänt hade man i Finland trott på ett kort och framgångsrikt krig, men så gick det inte. Under vårvintern 1942 gick de sovjetiska trupperna till motanfall. Dessa avvärjdes och därefter övergick kriget i ställningsskrig. I två och ett halvt år var det rätt lugnt vid de olika frontavsnitten och det skedde inga större strider annat än på det lokala planet. Den 9 juni 1944 inleddes den sovjetiska storoffensiven, som man efter stora kraftansträngningar till slut lyckades avvärja.²⁵

I frontbrev i mitt material beskrivs själva striderna sällan i detalj. Från sommaren och hösten 1941 finns dock brev med entusiastiska skildringar av de finska

Under ställningskriget fanns det ibland möjlighet till små festligheter också ute vid fronten. Skissen ritad av löjtnant Ulf Segerstråle sensommaren 1943. Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek.

framgångarna, men inte heller dessa brev är några direkta "krigsreportage". Breven innehåller särskilt i början av kriget skildringar av intrycken från Fjärrkarelen. Frontmännen beskriver naturen, bebyggelsen och i den mån de hade kontakt med den karelska eller ryska befolkningen kunde de kommentera denna. Fienden och tyskarna ägnas också ett visst intresse.

Genom breven får man en inblick i skribenternas inställning till kriget. Krigshändelserna både i Finland och utomlands diskuteras inom de gränser censuren tillät. I breven reflekterade frontmännen också över sitt förhållande till över- och underordnade och över sin situation i jämförelse med andra truppheter och vapenslag samt med dem som var förlagda till hemmafronten.

Breven från krigsfronten är rika på beskrivningar av alldeles alldagliga ting. Särskilt i de brev som skrevs under ställningskriget får man läsa om vad man åt, hur man bodde och hur man fördrev tiden:

Man idrottade, läste, studerade, spelade kort, målade och skrev brev. Man anlade och skötte små trädgårdsland, plockade bär och svamp, fiskade och fångade kräftor. Man ordnade fester, gick på bio och på teaterföreställningar. Breven berättar också om den betydelse vissa traditioner såsom julen fick ute vid fronten. Familjerna hemma var mycket angelägna om att minnas sina "pojkar" med paket särskilt till julen, men också till födelsedagar, bröllopsdagar, namnsdagar och andra festligheter. Mycket av detta var till för att åstadkomma omväxling i den ofta enahanda tillvaron, men kanske var det också frågan om ett försök att skapa någon form av normalitet i livet under de exceptionella förhållandena.

Breven berättar om hur man vande sig vid frontlivet, men också om känslan av långtråkighet och om den eviga väntan på att någonting skulle hända. Genom breven får man ta del av den frustration frontmännen kunde känna över att vara tvungen att

i månader och år vistas vid fronten då den civila tjänsten eller studierna samtidigt fick vänta. Breven berättar också om längtan hem och om krigströttheten som blev allt starkare då kriget drog ut på tiden. För de gifta skribenterna fick breven även en viktig roll i upprätthållandet av parförhållandet under den påtvingade separationen.

Rätt sällan skriver frontmännen dock om det tunga och svåra, om strider och död. Man ville inte i onödan oroa sina närmaste och kanske det också kändes meningslöst att skriva om sådant man antog att den andra ändå inte skulle kunna förstå. Men ibland får brevet trots allt fungera som en nödvändig säkerhetsventil där man också ger utlopp för sina dystra tankar och för den rädsla man kände, fastän dessa känslor kanske inte alltid explicit uttrycktes. I breven diskuterar skribenterna också i varierande grad sig själv och sin livssituation. Under kriget genomlevde de flesta av skribenterna på ett personligt plan svårare tider då de tydligt behövde det stöd de brevlades kunde få av sina närmaste.

Ett ytterligare tema som ofta tas upp i samlingarna är själva breven och brevskrivandet. För skribenterna var det viktigt att regelbundet få brev och också själv skriva brev. Man undrar över längre pauser mellan breven, man påpekar vikten av att alltid datera breven, man klagat över den ibland långsamma postgången.

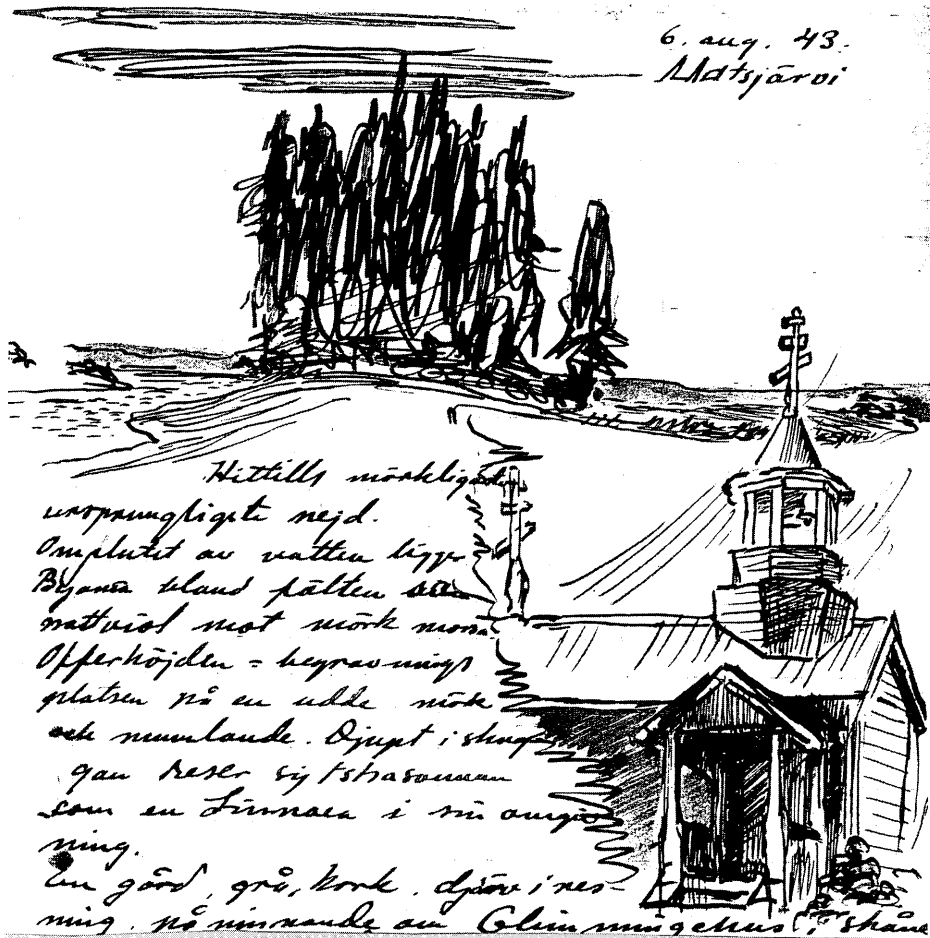
Genomgående teman både i hemmafrontsbreven och i frontbreven är dessutom beskrivningar av familjemedlemmarnas förehavanden, arbete och sysslor, fritidssysselsättningar, familjens ekonomi samt nyheter om vänner och släktingar. Dessa är teman som inte bara hänför sig till krigstida brev, utan till privata brev i allmänhet. Genom breven hemifrån får

man dessutom en bild av hur kriget påverkade vardagen på hemmafronten. I dem får man bland annat läsa om de problem man ställdes inför till följd av bristen på matvaror och andra förnödenheter och om hur man deltog i de gemensamma ansträngningarna för fosterlandet genom att arbeta på sjukhus och soldathem.

Men det är inte bara kriget utan också det militära i allmänhet som är främmande för mig; jag har ju inte gjort värnplikten. Jag har därför bland annat fått börja med att lära mig militärgraderna sådana de var under fortsättningskriget. För att kunna förstå hur skribenternas vardag utformades under kriget måste jag bland annat veta vilken position en överste eller en översergeant hade inom den militära hierarkin. Därtill måste jag veta inom vilket slag av truppförband skribenterna var. Var de inom artilleriet, infanteriet eller pansartrupperna? Och vilken uppgift hade de? För en kompanichef, en hästkarl eller en ekonomiunderofficer kunde vardagen se mycket olika ut. Det främmande angående det militära är också förknippat med ett annat möjligt förståelseproblem som inte direkt har att göra med mitt primära material, utan med litteraturen jag är hänvisad till för att få kunskap kring brevsamlingarna. Truppavdelningshistoriker och dylika verk kan vara mycket svåra att läsa, eftersom de ofta är fyllda av förkortningar som kännetecknar militärt språkbruk, och detta betyder att de kan vara nästan obegripliga om man inte är insatt i systemet.

Ett stort förståelseproblem uppstår till följd av brevmaterialets privata och intima karaktär. Breven har inte skrivits för en okänd läsekrets utan mellan närstående personer – mellan föräldrar och söner och mellan man och hustru. Skribenterna är personer som delar en gemensam referensram, vilken bland annat möjliggör

En "tjasouna" (ortodoxt bykapell) i Matsjärvi. Skissen ritad av löjtnant Ulf Segerstråle sensommaren 1943. Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek.

en bortlämning av vissa deltaljuppgifter som är självklara och kända för dem båda. Eftersom breven fungerar som en ersättning för det muntliga samtalet, innehåller breven också brevskrivarnas privatspråk med intima formuleringar och tilltal, dialektala uttryck och innehållsmässiga förkortningar. Innehållet i breven påverkas dessutom både av den krigstida postcensurans regler samt av en varierande grad av självcensur. Av bland annat detta följer att breven för den utomstående läsaren, forskaren, ibland kan verka informationsfattiga, fragmentariska och obegripliga.

Eftersom breven är rätt sentida, skiljer sig däremot språket i allmänhet inte nämnvärt från det nutida, vilket underlättar förståelsen. I viss mån används dock militära termer, soldatslang samt tidstypiska ord, som kräver att man tar reda på ordens betydelser i sitt sammanhang för att förstå deras innebörd.

Att nå ökad förståelse

Vilka sätt har jag då för att fördjupa min förståelse för det som verkar obegripligt och främmande i mitt material? Ett huvudtema inom hermeneutiken är principen

om helhet-del och förförståelse-förståelse. Den hermeneutiska cirkeln eller spiralen är en metafor för det hermeneutiska arbetssättet där delen endast kan förstås ur helheten och helheten endast ur delarna. Likaså bör forskaren alternera mellan sin förförståelse (det egna referenssystemet, den egna förståelsehorisonten) och förståelsen av det främmande referenssystemet. Att förstå förutsätter förförståelse, men samtidigt kan förförståelsen bland annat i form av fördomar och förutfattade meningar vara ett hinder för förståelsen. För att komma vidare i forskningen måste man alternera mellan den främmande och den egna förståelsehorisonten. Samtidigt som forskaren på detta sätt börjar förstå det främmande utvidgas och berikas också den egna horisonten. Man kan således säga att förståelsehorisonterna närmar sig varandra då man börjar förstå ett fenomen.²⁶

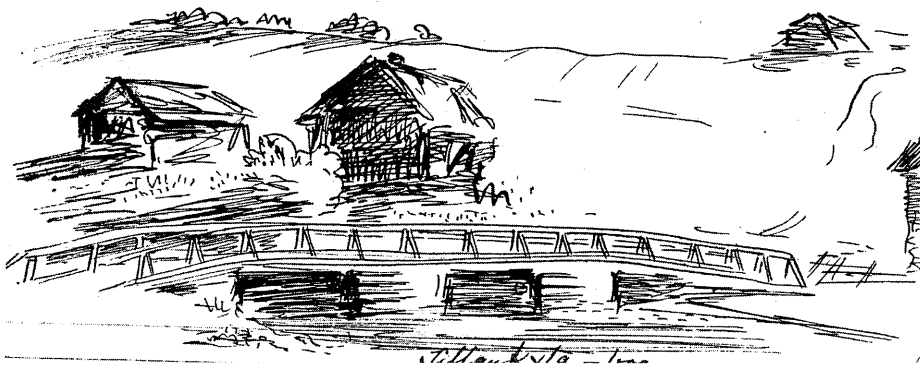
I mitt arbete med brevmaterialet är det ofta frågan om denna typ av pendling mellan helhet och del samt förförståelse och förståelse. Vid en första genomläsning kan det finnas flera detaljer (delar) i breven jag inte genast förstår. Jag vet inte vem skribenten avser då han hänvisar till personer med smeknamn eller endast initialer, jag vet inte vilken händelse i det förflutna skribenten minns i sitt brev osv. Genom att läsa igenom samtliga brev skribenten skrivit kan vissa av dessa frågor redan besvaras. Därtill ger mottagarens brev ofta förklaringar till många oklarheter.

Man kan följaktligen säga att skribentens samtliga brev utgör en helhet, att hela brevsamlingen med både avsändarens och mottagarens brev utgör en annan helhet och att båda dessa helheter ökar förståelsen av flera delar (ord, meningar, textavsnitt). Ytterligare utvidgat kan hel-

hets-begreppet förutom brevsamlingen omfatta skribenterna själva och deras livshistoria innanför det dåtida samhälleliga och historiska ramverket. Dessutom utgör andra krigstida brevsamlingar helheter till vilka man kan relatera delarna.

Under arbetet kommer jag att läsa igenom brevsamlingarna flera gånger, vilket gör att den förförståelse jag fått genom den första genomläsningen igen kan ändras då flera tidigare oklarheter blir förståeliga. Förutom att förståelsen ökar genom de nya genomläsningarna är det också nödvändigt att samtidigt komplettera sina kunskaper om de privata och historiska sammanhangen kring breven. Det är således viktigt att försöka få så mycket kontextinformation som möjligt om brevsamlingarna och skribenterna. Denna information inbegriper biografiska uppgifter, information om skribenternas levnadsvillkor och livsform samt uppgifter om det sociala nätverket, innefattande familjen, släktingar, vänner och arbetskamrater. Därtill är det viktigt att nå goda kunskaper om förhållandena under den tidsperiod då breven kom till. Denna typ av information finns i varierande grad i breven. Därtill kan man genom historiska verk, biografisk litteratur, tidnings- och arkivmaterial och intervjuer komplettera bilden av det privata och historiska ramverket kring breven.²⁷

Som ett exempel vill jag i korthet ta upp ett förståelseproblem jag stod inför under arbetet med min pro gradu -avhandling och som egentligen har lösts först efter avhandlingens slutförande. Exemplet visar också på förförståelsens (här i betydelsen fördomar och förutfattade meningar eller efterklokhet) betydelse för förståelsen eller snarare oförståelsen av ett fenomen. Som ovan nämndes framåller Gadamer att man alltid närmar sig

Bron i Sillankylä. Skissen ritad av löjtnant Ulf Segerstråle sensommaren 1943. Handskriftsavdelningen vid Åbo Akademis bibliotek.

historiska händelser och främmande kulturer utgående från den egna förståelsehorisonten. Därmed är det självbedrägeri att tro att man helt och hållet skulle kunna utestänga eller sätta parentes om alla sina förutfattade meningar då man forskar i något främmande.²⁸

Då jag första gången läste igenom den krigstida brevsamling som utgjorde mitt material, kände jag mig olustig inför vissa uttalanden om tyskarna och deras framgångar²⁹. Jag var rädd att den nutida läsaren skulle tro att skribenterna var tyskvänliga och undvek därför att behandla frågan i avhandlingen. Under avhandlingsarbetet läste jag flera gånger igenom brevsamlingen samt läste litteratur om fortsättningskriget, vilket småningom ledde till att jag började förstå³⁰ att det i första hand inte rörde sig om någon ideologisk beundran av tyskarna. Efterhand öppnades eller utvidgades således min horisont så att jag var i stånd att se att kommentarerna snarast var förknippade med ett egennyttigt motiv: man resonerade att då tyskarna vinner över Sovjetunionen måste det samtidigt betyda att också Finland vunnit kriget och soldaterna därför får komma hem (läs: frun får hem sin man). När jag senare har läst andra krigstida brevsamlingar har jag kunnat

märka likadana tankegångar, vilket ytterligare stärkt min uppfattning.

Detta är ett exempel på hur min förståelse av tyskarna, vilken bland annat grundar sig på den kunskap (efterklokhet) vi nu har om nazisternas krigsförbrytelser, först hindrade mig att se saken ur skribenternas synvinkel, utgående från deras horisont. De levde då breven skrevs i ett här och nu utan all den kunskap och möjlighet till överblick vi har i dag. Men då jag läste vidare och skaffade mig ökad kunskap närmade sig våra horisonter småningom varandra, vilket ledde till en ökad förståelse som senare ytterligare förstärktes eller bekräftats. Härmed inte sagt att min förståelse under det fortsatta arbetet inte kunde bli kompletterad och fördjupad eller delvis förändrad i denna fråga. Förståelsehorisonterna är enligt Gadamer aldrig fixerade och de kan ligga långt ifrån varandra, men de kan alltid flytta på sig, förändras och utvidgas. Då man ställs inför förståelseproblem måste man således försöka identifiera vad det är som blockerar vägen till förståelse.³¹

Avslutning

Då min informant Nils tog upp frågan om sanningshalten i hans brev, fick det mig åter att tänka bland annat på ett brevma-

terials värde som källmaterial, men också på vad det är jag förväntar mig att nå med hjälp av breven. Självfallet ger mitt material ingen objektiv sanning av "hur det verkligen var", men detta ligger heller inte i mitt intresse. Hermeneutikens sanningbegrepp omfattar inte en syn på sanning som statisk överensstämmelse mellan ut-saga och verklighet. Däremot ses sanning som *betydelse*, dvs. ett försök att upptäcka en djupare mening bakom texten. Man frågar således vad olika utsagor i texten *betyder*.³²

Om det inte är en "objektiv verklighet" som lever kvar i mitt brevmaterial, vad kan jag då få ut av breven? Hurudan förståelse eller kunskap kan jag nå genom att analysera brevmaterialet? Breven innehåller skribenternas *samtida*, personliga upplevelser av verkligheten under kriget så som de *valde* att beskriva och ge uttryck för dem i den *dialog* de förde per brev. Vad de beslöt sig för att skriva eller lämna osagt var således i hög grad beroende av den andre – mottagaren³³. Eftersom brevväxlingen ägde rum mellan närstående personer innehåller breven förutom beskrivningar av händelser och erfarenheter också i hög grad känslor, åsikter och värderingar – tankar som tänktes i skrivandets stund. Dessa tankar finns bevarade i breven, de har överlevt till nuet och väcks till liv i en ny kontext där de under tolkningsprocessen får nya innebörder³⁴.

Den förståelse och kunskap jag kan nå genom breven är inte fullständig. Tolknings- och förståelseprocessen saknar en början och ett slut. Inom varje varv och mellan varje varv i den hermeneutiska cirkeln kommer de tidigare tolkningarna att berika de nya och det nya kommer att omforma tolkningarna.³⁵ Forskningsresultatet är heller aldrig slutgiltigt. Enligt hermeneutiken är tolkningarna alltid historiska

eller tidsbundna och dessutom beroende av uttolkaren. I förståelsen av den andra eller något förgånget tar forskaren alltid med sina egna tidsbundna referensramar, värderingar mm. Nya tider och andra forskare kan således fortsätta den hermeneutiska processen och komma till nya tolkningar och annorlunda resultat.³⁶

Fastän förståelsen aldrig kan vara fullständig tror jag ändå att ett brevmaterial kan *öka* förståelsen och *ge fördjupad* kunskap om kriget och krigsvardagen genom att man med hjälp av breven kommer åt det personliga och individuella. Under årens lopp har det publicerats mängder av böcker om vinter- och fortsättningskrigen i Finland. En stor del av dessa verk har dock främst fokuserat på de militära operationerna och på det politiska spelet. Däremot har det publicerats få vetenskapliga studier eller faktalitteratur³⁷, som skulle behandla det militära under ytan, dvs. enskilda soldaters upplevelse av krigen. Brevmaterialet ger en möjlighet till att komplettera kunskapen om kriget genom det enskilda fallet och på så sätt ge en konkretion av verkligheten under krigsåren.

NOTER

¹ Telefonsamtal med Nils S. 28.4.2002. Nils (född 1920) är en av dem vars krigstida brev jag har som material för min avhandling.

² Hufvudstadsbladet 16.9.2001: "Den finlands-svenska soldatens krönika". Recension av Tuva Korsström.

³ Telefonsamtal med Nils S. 17.4.2002.

⁴ Fortsättningskriget: 25.6.1941-4.9/5.9.1944.

⁵ Arbetsrubrik för doktorsavhandlingen: Individuen, kriget och upplevelsen – dialog i frontbrev 1941-1944.

⁶ Pro gradu-avhandlingen: "Krigsvardag vid front och på hemmafront. Upplevelsen av vardagen under fortsättningskriget och Lapplandskriget 1941-1944 i belysning av en brevsamling", Åbo Akademi 1999; artikeln i Budkavlen 2000: "Käraste soldat. Om krigstida brev som källmaterial":

- ⁷ Ödman 1994 (1978), 44-45.
- ⁸ von Wright 1971, 4-5.
- ⁹ Ödman 1994 (1978), 27.
- ¹⁰ von Wright 1971, 6, 30.
- ¹¹ von Wright 1971, 6.
- ¹² Winch 1994 (1958), 105-108; föreläsningssanteckningar, Människovetenskapernas filosofi 13-17.1.2003.
- ¹³ Collingwood 1980 (1946), 214-216.
- ¹⁴ Collingwood 1980 (1946), 213-215; se också Alvesson & Sköldberg 1994, 127.
- ¹⁵ Alvesson & Sköldberg 1994, 114ff; Bernstein 2002, 278-279; Dostal 2002a, 1-3; Dostal 2002b, 256-257; Figal 2002, 102ff.
- ¹⁶ Allwood 1995, 119.
- ¹⁷ Hagelstam 1999, 3.
- ¹⁸ För en vidare diskussion om (ifrågasättandet av) förståelsen av det egna och det främmande, se essän "Att förstå ett primitivt samhälle" i Winch 1994 (1958), flera artiklar i Glänta 1-2/1995 (Hertzberg, Motturi, Winch, Lundahl) och Lundahls artikel i Glänta 1-2/2001.
- ¹⁹ Lönnqvist 1999, 14; Vesterinen 1999, 84.
- ²⁰ Andersson 1979, 50-52; Ehn & Löfgren 1989 (1982), 11-12.
- ²¹ Winch 1994 (1958), 110-11.
- ²² Keegan 1978 (1976), 13-76.
- ²³ Här finns endast utrymme för en allmän presentation av innehållet i breven. Jag går heller inte här in på orsakerna (postcensur, självcensur mm) till varför vissa teman togs upp samtidigt som mycket annat i frontmannens vardag lämnades bort i breven.
- ²⁴ Vinterkriget: 30.11.1939-13.3.1940.
- ²⁵ Lappalainen 1990, 22, 34; Stenström 1995, 123-124; Vuorenmaa & Hietanen 1992, 68.
- ²⁶ Alvesson & Sköldberg 1994, 115, 135-136.
- ²⁷ För en utförligare diskussion se Hagelstam 2000.
- ²⁸ Bernstein 2002, 273; Taylor 2002, 138.
- ²⁹ Ex: "Nyheterna från övriga frontavsnitt, både egna och tyskarnas tyda på att avgörandet nalkas. Annars ha våra vapenbröder klarat sig ganska skralt här i våra skogar. [...] på sin egen mammas gata äro de oss förstås oerhört överlägsna." (Björkmanska brevsamlingen, brev från mannen till frun 4.8.1941). "Det stora kriget börjar bli intressant nu. Tyskarna ha nu i söder kommit så långt, att man kan börja vänta på ett nytt drag i spelet. Var det nu sen skall sättas in? Hållst såge man förstås att Petersburg komme i turen, det intresserar ju oss så mycket. Men Adolf vet av allt att döma ganska bra vad han gör, så det är väl bäst att låta honom hållas." (Björkmanska brevsamlingen, brev från mannen till frun 1.8.1942)
- ³⁰ Egentligen är 'börja förstå' en överdrift. Det var så svårt för mig att överlag kunna hantera det som gällde tyskarna att jag helt blockerades, jag kunde

med andra ord överhuvudtaget inte "se över min horisont".

- ³¹ Taylor 2002, 134.
- ³² Alvesson & Sköldberg 1994, 35-39, 167-168.
- ³³ Om postcensurans betydelse för brevinnehållet, se Hagelstam 2000.
- ³⁴ Se Gadamer ovan i avsnittet "Vad är förståelse?". Här finns dock inte utrymme för att närmare gå in på diskussionen om var innebörden hos ord och uttryck finns. För en utförligare diskussion se t ex Mikko Lehtons "Merkitysten maailma" (Vastapaino 2000).
- ³⁵ Alvesson & Sköldberg 1994, 164.
- ³⁶ Alvesson & Sköldberg 1994, 134, 163-168.
- ³⁷ Knut Pippings doktorsavhandling "Kompaniet som samhälle. Lakttagelser i ett finskt frontförband 1941-1944" (1947) utgör ett undantag. Pipping var själv underofficer i det undersökta kompaniet och det primära källmaterialet för avhandlingen utgörs av samtida observationer gjorda av honom själv. Därtill kan som exempel nämnas Maria Lähteenmäkis "Jänkajääkäireitä ja parakkipiikoja: lappalaisten sotakokemuksia 1939-1945" (1999) och Marja Taussi-Sjöbergs "Martta och Eero. En finsk familj i kriget 1939-1944" (1999).

Källor och litteratur

- Telefonsamtal: 17.4.2002, 28.4.2002 med informanten Nils S. (född 1920)
- Åbo Akademis bibliotek, Handskriftsavdelningen
Björkmanska samlingen
Segerstråleska samlingen
- Föreläsningssanteckningar, Människovetenskapernas filosofi 13-17.1.2003.
- Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj: *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Studentlitteratur. Lund 1994.
- Allwood, Carl Martin: Interaktioner mellan lokala meningsstrukturer. *Glänta 1-2/1995*.
- Andersson, Sten: *Positivism kontra hermeneutik*. Göteborg 1979.
- Bernstein, Richard J: *The Constellation of Hermeneutics, Critical Theory, and Deconstruction*. I: *The Cambridge Companion to Gadamer*. Ed. Robert J. Dostal. Cambridge University Press 2002.
- Collingwood, R.G: *The Idea of History*. Oxford University Press 1980 (1946).
- Dostal, Robert J: Introduction. I: *The Cambridge Companion to Gadamer*. Ed. Robert J. Dostal. Cambridge University Press 2002a.

- Dostal, Robert J: Gadamer's Relation to Heidegger and Phenomenology. I: *The Cambridge Companion to Gadamer*. Ed. Robert J. Dostal. Cambridge University Press 2002b.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren: *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*. Sockholm 1989 (1982).
- Figal, Günter: The Doing of the Thing Itself: Gadamer's Hermeneutic Ontology of Language. I: *The Cambridge Companion to Gadamer*. Ed. Robert J. Dostal. Cambridge University Press 2002.
- Hagelstam, Sonja: *Krigsvardag vid front och på hemmafront. Upplevelsen av vardagen under fortsättningskriget och Lapplandskriget 1941-1944 i belysning av en brevsamling*. Pro gradu -avhandling, Åbo Akademi 1999.
- Hagelstam, Sonja: Käraste soldat! Om krigstida brev som källmaterial. [Budkavlen 2000](#).
- Hertzberg, Lars: Förståelsen och dess gränser. [Glänta 1-2/1995](#).
- Keegan, John: *The Face of Battle. A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*. 1978 (1976).
- Korsström, Tuva: Den finlandssvenska soldatens krönika. [Hufvudstadsbladet 16.9.2001](#).
- Lappalainen, Matti: Sodan ratkaisu siirtyy – asemasodan armeija. I: *Kansakunta sodassa 2: Vyö kireällä*. Silvo Hietanen (päätoim.). Helsinki 1990.
- Lehtonen, Mikko: *Merkitysten maailma. Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia*. Vastapaino, Tampere 2000.
- Lundahl, Mikaela: Gayatri Chakravorty Spivak och den andres talan. [Glänta 1-2/2001](#).
- Lundahl Sisey, Mikaela: Vi beslöjade. [Glänta 1-2/1995](#).
- Lönnqvist, Bo: Mitä etnologia on? I: *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Toim. Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo. Tietolipas 155, SKS Helsinki 1999.
- Lähteenmäki, Maria: *Jänkäjäkäreitä ja parakkipiikoja: lappalaisten sotakokemuksia 1939-1945*. Helsinki 1999.
- Motturi, Aleksander: Egendomligheter – en ingress. [Glänta 1-2/1995](#).
- Pipping, Knut: *Kompaniet som samhälle. Iakttagelser i ett finskt frontförband 1941-1944*. Acta Academiae Aboensis, Ser. A. Humaniora 16.1. Åbo Akademi, Åbo 1947.
- Stenström, Lars: *Krigsvägar. Finlandssvenska fältförband 1939-44*. Borgå 1995.
- Taussi-Sjöberg, Marja: *Marta och Eero. En finsk familj under kriget 1939-1944*. Malmö 1999.
- Taylor, Charles: Gadamer on the Human Sciences. I: *The Cambridge Companion to Gadamer*. Ed. Robert J. Dostal. Cambridge University Press 2002.
- Vesterinen, Ilmari: Mitä kulttuuriantropologia on? I: *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Toim. Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo. Tietolipas 155, SKS Helsinki 1999.
- Vuorenmaa, Anssi & Silvo Hietanen: Kannaksen kriisi 1944 ja suomalaisten torjuntavoitto. I: *Kansakunta sodassa 3: Kuilun yli*. Silvo Hietanen (päätoim.). Helsinki 1992.
- Winch, Peter: Kan vi förstå oss själva? [Glänta 1-2/1995](#).
- Winch, Peter: *Samhällsvetenskapens idé och dess relation till filosofin jämte fyra essäer*. Falun 1994 (1958).
- von Wright, G H: *Explanation and Understanding*. London 1971.
- Ödman, Per-Johan: *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Göteborg 1994 (1978).

SUMMARY

Understanding the unknown. The war expressly as a problem of understanding

In this article, I discuss certain problems of understanding with which I am faced in my work with private letters from the war years 1941-1944 in Finland. The material for my doctoral dissertation in ethnology consists of four comprehensive letter collections, comprising letters to and from the war front. After a short discussion about what is meant by "understanding," I take up the following questions: What kind of understanding can I attain from the letters? What is foreign to me? What problems of understanding might I be faced with? How can I attain more understanding?

The most obvious foreign elements I come across in my research are the war, everyday life during the war and the military. Since I am working with historical material, which also originates from exceptional circumstances, it is natural that I do not have personal experience of what I am studying. In order to understand what I am studying, I should interpret the letters against the background in which they originated. A further problem of understanding arises as a result of the private and intimate nature of the letters. The letters were not written for an unknown audience, but between individuals who were close to one another, which enabled the writers to leave out information which was understood between them.

In order to deepen my understanding of the aspects in my material which are foreign and beyond my comprehension, it has become necessary to approach it from a Hermeneutic working method, in which the main theme is the principle of whole-part and pre-understanding-understanding. The Hermeneutic Circle is a metaphor for this working method, in which the part can only be understood within the whole and the whole can only be understood from its parts. To understand presumes an understanding, but at the same time, an understanding in the form of preconceived ideas can be an obstacle to understanding. In order to progress in one's research, one must alternate between what is unknown and the horizon of one's own understanding. While the researcher in this way begins to understand what is unknown, his or her own horizon of understanding is broadened. In this way, one can say that the two horizons of understanding come closer

together as one begins to understand a phenomenon. The process of interpretation and understanding is, however, never complete or definitive. According to Hermeneutics, the interpretations are always historical or conditioned by a period in time and furthermore dependent upon the interpreter. Modern times and other researchers can thus continue the Hermeneutic process and arrive at new interpretations and different results.

Although understanding can never be complete, I nonetheless think that letter material can increase understanding and provide more profound knowledge about the war and everyday life in war-times by allowing the researcher access to the personal and individual aspect of war life. The letter material provides an opportunity to supplement knowledge about the war through one individual experience, and in this way provides a concrete tangible aspect to the reality of life during the war years.